

ROBERT RAUZIŃSKI¹

PROCESY DEMOGRAFICZNE NA ŚLĄSKU OPOLSKIM ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM WSI W LATACH 1950–2035. ASPEKTY NARODOWOŚCIOWE, SPOŁECZNE I PRZESTRZENNE

Streszczenie: Artykuł przedstawia najważniejsze procesy demograficzne na Śląsku Opolskim ze szczególnym uwzględnieniem specyficznych, niepowtarzalnych w innych regionach kraju zmian ludności na wsi i w rolnictwie. Z badań wyłania się obraz uprzemysłowionej wsi opolskiej o zróżnicowanej narodowości i zróżnicowanej sytuacji demograficznej. Wieś opolska charakteryzuje się depopulacją, masową migracją zagraniczną stałą i czasową, wysokim udziałem ludności pozarolniczej, zaburzeniami w ruchu naturalnym, masowymi dojazdami do pracy pozarolniczej, niskim poziomem wykształcenia wyższego i pozarolniczego. Prognoza demograficzna do 2035 roku wskazuje na dalszy spadek ludności i zasobów pracy, proces starzenia się ludności i brak zastępowalności pokoleń.

Słowa kluczowe: ludność, narodowość, przyrost rzeczywisty i naturalny, migracje, prognoza demograficzna do 2035 roku

WSTĘP

Przedstawiony artykuł napisany jest z myślą ukazania podstawowych procesów demograficznych przebiegających na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej w świetle tzw. anomalii opolskiej wsi, na którą składa się niespotykany w innych częściach kraju różnorodny skład etniczny ludności (17,5% ludności śląskiej i niemieckiej), wysoki odsetek ludności pozarolniczej na wsi (59%), wysoki odsetek gospodarstw chłopsko-robotniczych (42,0%), wysoki wskaźnik masowych dojazdów ludności wsi do pracy poza rolnictwem (37,2%) oraz emigracji zagra-

---

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Państwowego Instytutu Naukowego – Instytut Śląski w Opolu.

nicznych obejmujących cały przyrost naturalny wsi z lat 1970–2011. Występujące od 1946 roku wyraźne różnice w przyroście naturalnym pomiędzy ludnością śląską (niemiecką) a ludnością przybyłą z Kresów Wschodnich to charakterystyczny obraz wsi opolskiej.

Sytuacja demograficzna wsi miała i ma istotny wpływ na przebieg niekorzystnych procesów demograficznych na Śląsku Opolskim. Jak widać, wśród ludności wiejskiej i rolniczej Śląska Opolskiego zachodziły w latach powojennych skomplikowane procesy demograficzne w czasie (1946–2011) i przestrzeni (gminy, wsie). Procesy zasiedlenia wsi, odbudowy biologicznej, zmienność struktur demograficznych (wyżej i niżej demograficzne), migracje wewnętrzne i zagraniczne, zmiany w źródłach utrzymania i strukturach zatrudnienia, wyludnianie się obszarów wiejskich i przygranicznych, zaburzenia w ruchu naturalnym, podział rodzin, sieroctwo migracyjne – to tylko niektóre demograficzne kryteria zmian społecznych. Równocześnie niekorzystny wpływ na procesy demograficzne wsi odegrała transformacja ustrojowa (1989–2011) poprzez spadek urodzeń, przyrostu naturalnego i rzeczywistego. Analiza spisów powszechnych z lat 1950, 1960, 1970, 1978, 2002 i 2011 pozwala też na wiele istotnych ustaleń i konkluzji związanych z wpływem uwarunkowań demograficznych na sytuację społeczną wsi. W tym miejscu należy wskazać na wyjątkowo twórczy wkład Izaśława Frenkla do badań demograficznych dotyczących wsi i rolnictwa polskiego. Badania te dotyczyły założeń polityki ludnościowej, prognoz demograficznych, migracji ze wsi, źródła utrzymania, zatrudnienia w rolnictwie, podaży pracy, atlasu demograficznego i innych kwestii. Profesor Edward Rosset zalicza profesora Frenkla do „budowniczych powojennej demografii polskiej” [Rosset 1973, s. 53]. Wśród społeczności Śląska Opolskiego zachodziły w latach powojennych skomplikowane procesy demograficzne. Obecnie jest to społeczeństwo o różnym pochodzeniu etnicznym i regionalnym, doświadczeniach historycznych, tożsamości, aspiracjach i postawach. Tworzenie się nowych więzi demograficzno-społecznych między grupami ludności, różnymi pod względem pochodzenia regionalnego, przebiegało powoli i było zakłócanie przez liczne czynniki kryzysogenne, co dało niepowtarzalną społeczność regionalną. Trzeba pamiętać, że po II wojnie światowej na ziemi opolskiej wymieszało się kilka zwartych grup ludności o zróżnicowanym pochodzeniu terytorialnym, tradycjach, postawach i poglądach, a także odmiennych poziomach rozwoju. Procesy integracyjne wśród ludności Opolszczyzny przebiegały na kilku płaszczyznach i przechodziły przez wiele faz. Integracja demograficzna (małżeństwa) jest podstawą rozwoju społeczeństwa opolskiego.

Badania demograficzne i urzędowe statystyki pozwalają jednak z dużą dokładnością ustalić stan liczebny ludności, która od kilku pokoleń zamieszkuje wybrane miasta i gminy Śląska Opolskiego. Przeprowadzone w Instytucie Śląskim w Opolu szczegółowe badania demograficzne oraz sporządzony bilans ruchu naturalnego i migracji zagranicznych tej grupy ludności dla lat 1950–2010 ukazały stan ludności rodzimej, której pochodzenie regionalne jest związane z miejscem zamieszkania na Śląsku Opolskim przed 1939 rokiem. Stan ludności miejscowej w poszczególnych latach przedstawia tabela 1.

TABELA 1. Liczba ludności miejscowej (autochtonicznej) w poszczególnych latach okresu 1950–2010

TABLE 1: Local population (autochthonic) in the period 1950–2010

Lata	Liczba ludności (w tys.)
1950	436,9
1955	433,8
1960	417,5
1970	454,4
1975*	372,2
1980	354,2
1988**	330,0
2002***	270,0
2010	około 250,0

* zmiana granic administracyjnych województwa. Ponad 80,0 tys. osób w granicach administracyjnych innych województw

** w tym 77,0 tys. osób przebywa w Niemczech powyżej 2 miesięcy

*** w tym 105,3 tys. osób przebywa w Niemczech powyżej 2 miesięcy. Wśród ludności autochtonicznej (270,0 tys. osób) ludność o narodowości niemieckiej stanowi 106,9 tys. osób, śląskiej 24,2 tys. osób i o nieustalonej narodowości aż 63,5 tys. osób

Źródło: Archiwum Instytutu Śląskiego Nr a 637 vol. 83 – Temat węzłowy 11.5.521 pod kierunkiem M. Latucha oraz badania Zakładu Demografii Instytutu Śląskiego w Opolu.

W 2010 roku z ogólnej liczby około 250,0 tys. osób ludności miejscowej (autochtonicznej) w zwartych obszarach wiejskich mieszka około 60% ogółu badanej populacji. Rozmieszczenie przestrzenne badanej populacji charakteryzuje się zwartą koncentracją miejsca zamieszkania w 34 gminach oraz w 11 miastach. Z uwagi na istotę tego faktu, wymienimy wszystkie miasta i gminy, w których ludność miejscowego pochodzenia w strukturze ludności ma wyraźną przewagę (kształtuje się ona w granicach 60–90%):

- miasta: Biała, Głogówek, Kolonowskie, Krapkowice, Leśnica, Ozimek, Strzelce Opolskie, Ujazd, Zawadzkie, Zdzeszowice,
- gminy: Baborów, Biała, Bierawa, Chrzastowice, Cisek, Dąbrowa, Dobrzeń Wielki, Głogówek, Gogolin, Izbicko, Jemielnica, Kolonowskie, Komprachcice, Krapkowice, Lasowice Wielkie, Leśnica, Łubniany, Murów, Ozimek, Pawłowiczki, Pokój, Polska Cerekiew, Popielów, Prószków, Reńska Wieś, Strzelce Opolskie, Strzeleczyki, Tarnów Opolski, Turawa, Ujazd, Walce, Zawadzkie, Zdzeszowice, Zębowice.

Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa badanej populacji ludności miejscowej (autochtonicznej) charakteryzuje się istotną odmiennością od pozostałych grup ludności. Różnice te wyrażają się w różnych zjawiskach społeczno-demograficznych i są źródłem niekorzystnej sytuacji demograficznej, wynikającej z:

- niskiego przyrostu naturalnego,
- dużej przewagi kobiet w rocznikach urodzonych w 1910–1920 (straty biologiczne z II wojny światowej sięgają około 40% liczebności mężczyzn),
- masowej migracji do Niemiec w latach 1950–2010, która objęła cały przyrost naturalny ludności,

- dużego udziału rodzin niepełnych (podzielonych), głównie na skutek masowych migracji,
- znacznego udziału ludności wiejskiej utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych,
- daleko zaawansowanego procesu starzenia się i feminizacji struktur demograficznych oraz wyludniania się wsi.

TABELA 2. Ludność województwa opolskiego według deklarowanej narodowości w 2002 i 2011 roku
TABLE 2: Population of Opole Province according to its declared nationality in 2002 and 2011

Rok	Ludność	Deklarowana narodowość*		
		polska	niemiecka	śląska
2002	1 065 043	869 258	106 855	24 199
	100,0%	81,6%	10,0%	2,3%
2011	1 016 200	882 000	78 100	100 000
	100,0%	80,9%	7,7%	9,8%

* dane nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość podwójnej identyfikacji narodowo-etnicznej. Podwójną identyfikację określiło 39,0 tys. osób jako śląską i polską, 18,0 tys. jako niemiecką i polską oraz 50,0 tys. jako nieustaloną

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z 2002 i 2011 roku. Województwo opolskie.

Interesująco przebiegały zmiany demograficzne na Śląsku Opolskim w ujęciu historycznym. Proces odbudowy biologicznej był stale zakłócany ujemnymi ruchami migracyjnymi. Prawie cały przyrost naturalny rodzimych mieszkańców Śląska Opolskiego został pochłonięty przez ujemne saldo migracji zagranicznych. W ich wyniku proces odbudowy biologicznej ludności śląskiej przebiegał odmiennie niż wśród repatriantów i osadników. W dużym stopniu uległa zahamowaniu dynamika przyrostu liczby ludności miejscowej i jej zasobów pracy, co wpływało deformująco na strukturę wieku i poziom kwalifikacji ogółu ludności regionu. Procesy migracyjne były też hamulcem procesów integracyjnych. Migracje zagraniczne wyraźnie ograniczyły normalny proces reprodukcji ludności w układach przestrzennych.

Przebieg procesów demograficznych na Śląsku pozwala na wydzielenie z nich pięciu faz. W pierwszych latach powojennych (1945–1950) o zmianach demograficznych decydowały masowe ruchy migracyjne związane z zasiedlaniem tych obszarów; był to także etap normalizacji warunków życia. Kolejne dziesięciolecie (1951–1960) przyniosło odbudowę biologiczną ludności, a tym samym pozytywne zmiany w strukturze demograficznej i społecznej, oraz pełne zatrudnienie. W następnej dekadzie (1961–1970) zaznaczył się już spadek przyrostu naturalnego, nasiliła się też migracja ze wsi do miasta; jednocześnie, w związku z daleko idącymi przeobrażeniami w dziedzinie urbanizacji i rozwoju przemysłu, nastąpiła przebudowa struktury zawodowej ludności. Lata 1971–1980 cechowały gwałtowne migracje i dalsze przemiany społeczno-zawodowe, wynikające z intensywnego uprzemysłowienia badanych obszarów. Dopiero w latach 1981–1990 można mówić o stabilizacji ludności, przy czym migracje zagraniczne nie ustają, a dodatkowo pojawiło się bezrobocie. Począwszy od 1986 roku daje się zaobserwować wyraźny kryzys demograficzny, do czego przyczynił się wzrost bezrobocia i nasilone migracje zagraniczne.

Tabela 3 ukazuje zmiany w liczbie urodzeń w latach 1951–2010. Szczytowym rokiem urodzeń na Opolszczyźnie był 1958 rok, w którym przyszło tu na świat 26 426 dzieci, a najniższą liczbę urodzeń zanotowano w 2003 roku, w którym urodziło się jedynie 8147.

TABELA 3. Urodzenia na Śląsku Opolskim w latach 1951–2010
 TABLE 3: Births in Silesian Opole between 1951 and 2010

Rok urodzenia	Liczba urodzeń	Rok urodzenia	Liczba urodzeń	Rok urodzenia	Liczba urodzeń	Rok urodzenia	Liczba urodzeń	Rok urodzenia	Liczba urodzeń	Rok urodzenia	Liczba urodzeń
1951	23 687	1961	24 425	1971	18 600	1981	18 738	1991	13 964	2001	8 927
1952	23 960	1962	23 649	1972	18 475	1982	19 215	1992	12 440	2002	8 452
1953	23 984	1963	23 020	1973	17 900	1983	19 901	1993	11 826	2003	8 147
1954	24 457	1964	21 595	1974	17 244	1984	19 528	1994	11 578	2004	8 204
1955	25 337	1965	21 198	1975	17 885	1985	18 874	1995	10 356	2005	8 496
1956	25 339	1966	19 965	1976	18 380	1986	17 895	1996	10 308	2006	8 460
1957	26 290	1967	19 287	1977	18 372	1987	16 995	1997	10 506	2007	8 493
1958	26 426	1968	18 482	1978	18 096	1988	15 762	1998	10 102	2008	9 177
1959	26 083	1969	18 521	1979	19 053	1989	14 822	1999	9 672	2009	9 280
1960	25 201	1970	18 582	1980	18 844	1990	13 973	2000	9 369	2010	9 163
										Razem lata	1 014 960
											1951–2010

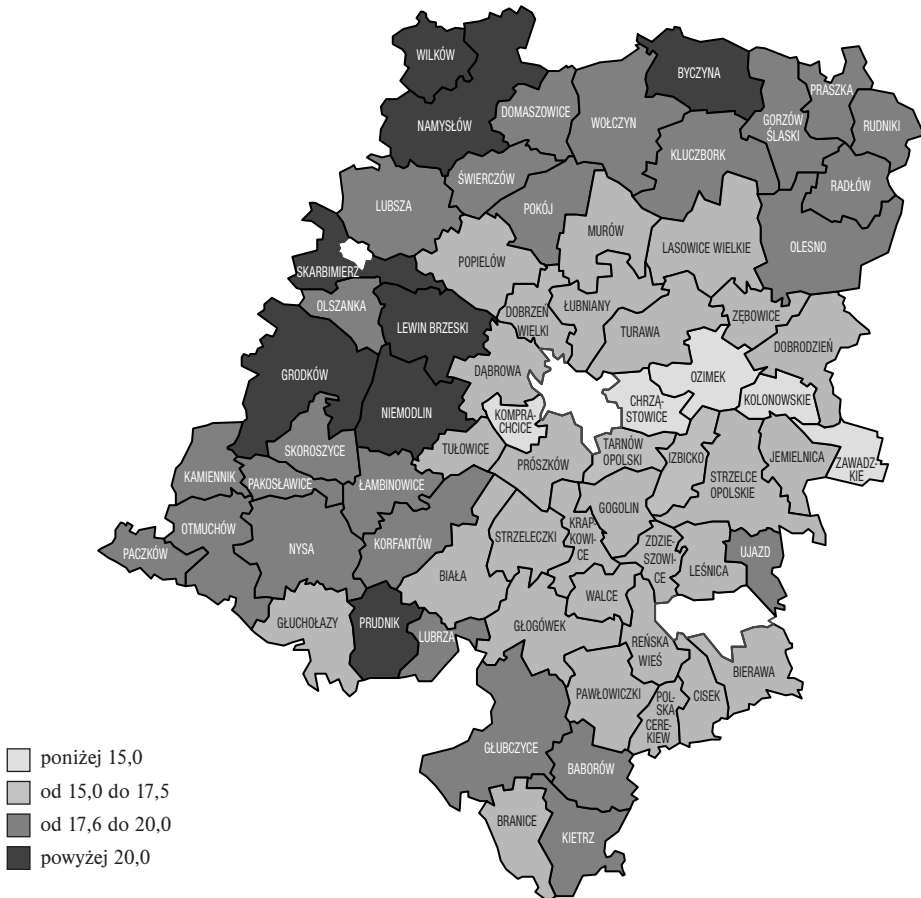
Źródło: Roczniki Statystyczne GUS za lata 1951–2011.

Lata 2001–2010 przyniosły dalszy spadek urodzeń, poniżej prostej zastępowalności pokoleń. Procesy demograficzne przebiegały inaczej wśród ludności pochodzenia miejscowego (rodzimej), a inaczej wśród ludności napływowej. W sumie na Opolszczyźnie ukształtowały się różne typy rodzin i typy struktur demograficznych w układzie przestrzennym miast i gmin, uzależnione od pochodzenia regionalnego ludności.

1. ŚLĄSK OPOLSKI REGIONEM KRYZYSU DEMOGRAFICZNEGO

Do głównych negatywnych procesów demograficzno-społecznych okresu transformacji, które będą rzutowały na XXI wiek, należy zaliczyć:

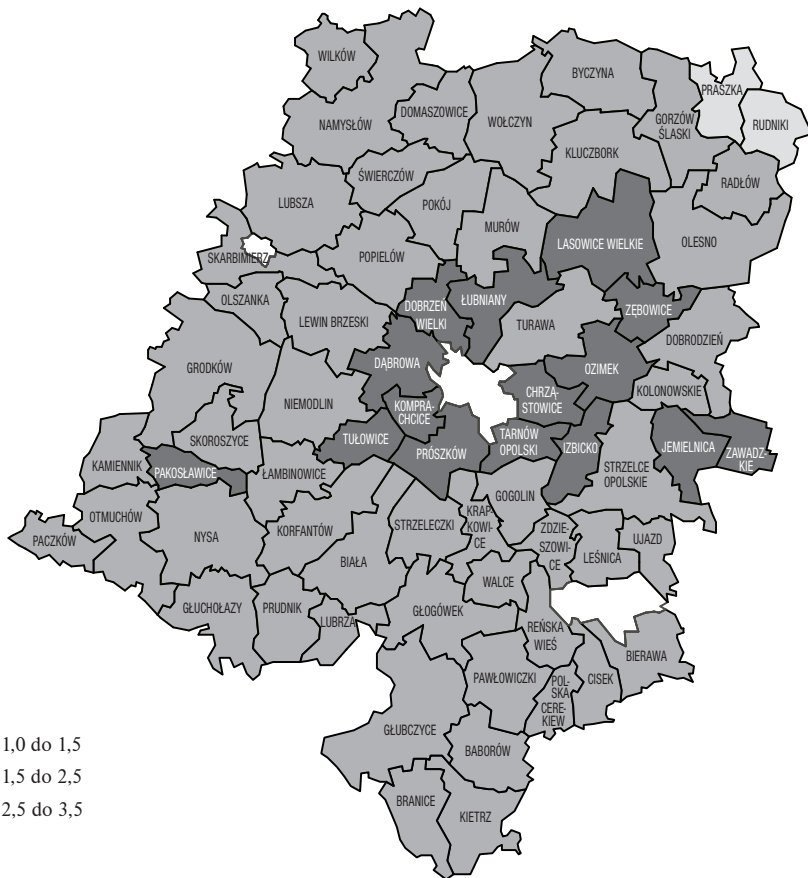
- zarysowujący się kryzys rodziny, wynikający z gwałtownego spadku urodzeń, niskiej dzietności, wzrostu liczby rozwodów, obniżenia skłonności do zawierania małżeństw oraz wzrostu liczby rodzin niepełnych;
- zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej rodzin województwa opolskiego według pochodzenia etnicznego, co może wywołać napięcia społeczne;

MAPA 1. Ludność w wieku przedprodukcyjnym na wsi w 2010 r. (%)

MAP 1: Population at a pre-productive age in rural areas in 2010 (%)

Źródło: Opracowanie na podstawie roczników statystycznych GUS R. Rauziński i R. Brzozowski.

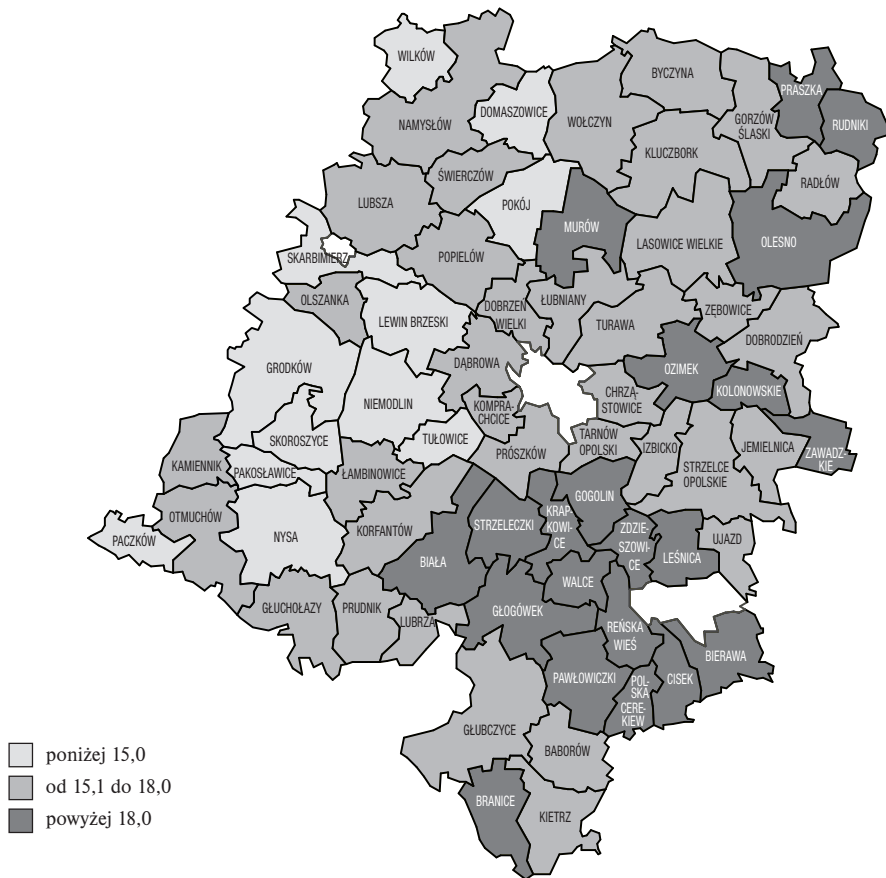
MAPA 2. Ludność w wieku produkcyjnym na wsi w 2010 r. (w %)

MAP 2: Population of productive age in rural areas in 2010 (%)

Źródło: Opracowanie na podstawie roczników statystycznych GUS R. Rauziński i R. Brzozowski.

- trwałość bezrobocia jawnego i agrarnego oraz ograniczonych możliwości migracji młodzieży ze wsi do miast,
- wzrost tendencji do masowych, czasowych migracji zarobkowych do Niemiec i związany z tym procesem drenaż wysoko kwalifikowanych kadr z wyższym wykształceniem,
- narastanie frustracji wśród młodzieży z wyżu demograficznego z uwagi na brak pracy, regres w budownictwie mieszkaniowym, ograniczone możliwości zakładania rodzin,
- proces starzenia się ludności, przy bardzo silnym wzroście liczby emerytów oraz osób niepełnosprawnych,
- wzrost zagrożeń społecznych rodzin związanych z wysokim ryzykiem zachorowalności, zagrożeń złymi warunkami pracy, patologią społeczną i wypadkowością.

Niekorzystne tendencje demograficzne na opolskiej wsi są dobrze widoczne na mapach 1, 2 i 3.

MAPA 3. Ludność w wieku poprodukcyjnym na wsi w 2010 r. (w %)

MAP 3: Population of a post-productive age in rural areas in 2010 (%)

Źródło: Opracowanie na podstawie roczników statystycznych GUS R. Rauziński i R. Brzozowski.

Tabela 4 daje obraz wyludniania się wsi (gmin) w latach 1995–2011. Jak wynika ze szczegółowych badań (zobacz mapa 4), jedynie w siedmiu gminach nastąpił wzrost rzeczywistej ludności. Są to głównie gminy położone w zapleczu miast, zaś wzrost dotyczy ludności nierolniczej.

TABELA 4. Ludność na wsi w latach 1995–2011 w województwie opolskim

TABLE 4. Rural Population in Opole Province between 1995–2011

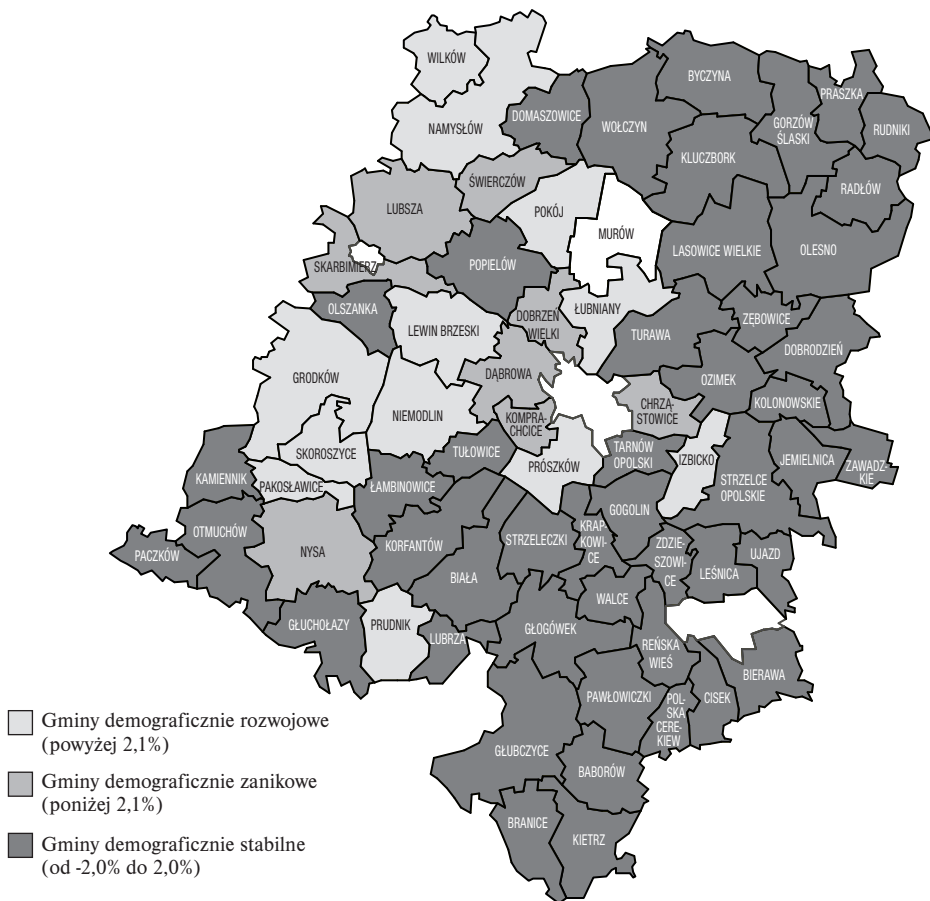
Lp.	Gminy	Ludność na wsi w latach 1995–2011		Stan w dniu 31.XII	Wzrost lub spadek ludności w %
		1995	2011	2011	1995–2011
1	2	3	4	5	
	OGÓLEM	519 868	483 555		-7,0
1	Baborów	3 811	3 204		-15,9
2	Biała	9 676	8 473		-12,4
3	Bierawa	9 049	7 770		-14,1
4	Branice	8 621	7 061		-18,1
5	Byczyna	6 320	5 866		-7,2
6	Chrzęstowice	6 559	6 723		2,5

1	2	3	4	5
7	Cisek	7 189	5 974	-16,9
8	Dąbrowa	9 326	9 509	2,0
9	Dobrodzień	6 858	6 261	-8,7
10	Dobrzeń Wielki	14 107	14 401	2,1
11	Domaszowice	3 917	3 745	-4,4
12	Głogówek	9 086	8 035	-11,6
13	Głubczyce	11 632	10 282	-11,6
14	Głuchołazy	11 347	10 663	-6,0
15	Gogolin	6 680	5 954	-10,9
16	Gorzów Śląski	5 543	4 783	-13,7
17	Grodków	11 035	10 982	-0,5
18	Izbicko	5 696	5 372	-5,7
19	Jemielnica	7 857	7 185	-8,6
20	Kamiennik	3 882	3 700	-4,7
21	Kietrz	5 883	5 227	-11,2
22	Kluczbork	13 150	12 217	-7,1
23	Kolonowskie	3 183	2 660	-16,4
24	Komprachcice	11 023	11 015	-0,1
25	Korfantów	8 348	7 362	-11,8
26	Krapkowice	7 235	6 423	-11,2
27	Lasowice Wielkie	7 592	7 047	-7,2
28	Leśnica	6 187	5 385	-13,0
29	Lewin Brzeski	7 746	7 541	-2,6
30	Lubrza	4 800	4 392	-8,5
31	Lubsza	8 642	9 036	4,6
32	Łambinowice	8 237	7 889	-4,2
33	Łubniany	9 582	9 559	-0,2
34	Murów	6 526	5 604	-14,1
35	Namysłów	10 083	9 641	-4,4
36	Niemodlin	7 049	6 834	-3,1
37	Nysa	12 250	13 075	6,7
38	Olesno	9 522	8 521	-10,5
39	Olszanka	5 168	5 011	-3,0
40	Otmuchów	9 500	8 984	-5,4
41	Ozimek	11 592	10 762	-7,2
42	Paczków	5 672	5 379	-5,2
43	Pakośławice	3 889	3 739	-3,9
44	Pawłowiczki	9 172	8 020	-12,6
45	Pokój	5 700	5 442	-4,5
46	Polska Cerekiew	5 332	4 368	-18,1
47	Popielów	8 759	8 216	-6,2
48	Praszka	5 900	5 803	-1,6
49	Prószków*	10 078	7 201	-28,5
50	Prudnik	6 444	6 217	-3,5
51	Radłów	4 743	4 473	-5,7
52	Reńska Wieś	9 869	8 244	-16,5
53	Rudniki	8 893	8 329	-6,3
54	Skarbimierz	6 025	7 633	26,7
55	Skoroszyce	6 534	6 424	-1,7
56	Strzelce Opolskie	13 902	12 954	-6,8
57	Strzeleczyki	8 695	7 549	-13,2
58	Świerczów	3 525	3 574	1,4
59	Tarnów Opolski	10 463	9 725	-7,1
60	Tułowice	5 694	5 267	-7,5
61	Turawa	10 417	9 639	-7,5
62	Ujazd	5 125	4 577	-10,7
63	Walce	6 486	5 613	-13,5
64	Wilków	4 671	4 644	-0,6
65	Wolczyn	8 704	8 049	-7,5
66	Zawadzkie	4 983	4 313	-13,4
67	Zdzieszowice	4 310	4 222	-2,0
68	Zębowice	4 394	3 813	-13,2

* z dniem 1 stycznia 2004 r. wyodrębniono miasto Prószków z gminy Prószków, WWS dla 1995–2011

Źródło: Bank Danych Lokalnych, obliczenia własne.

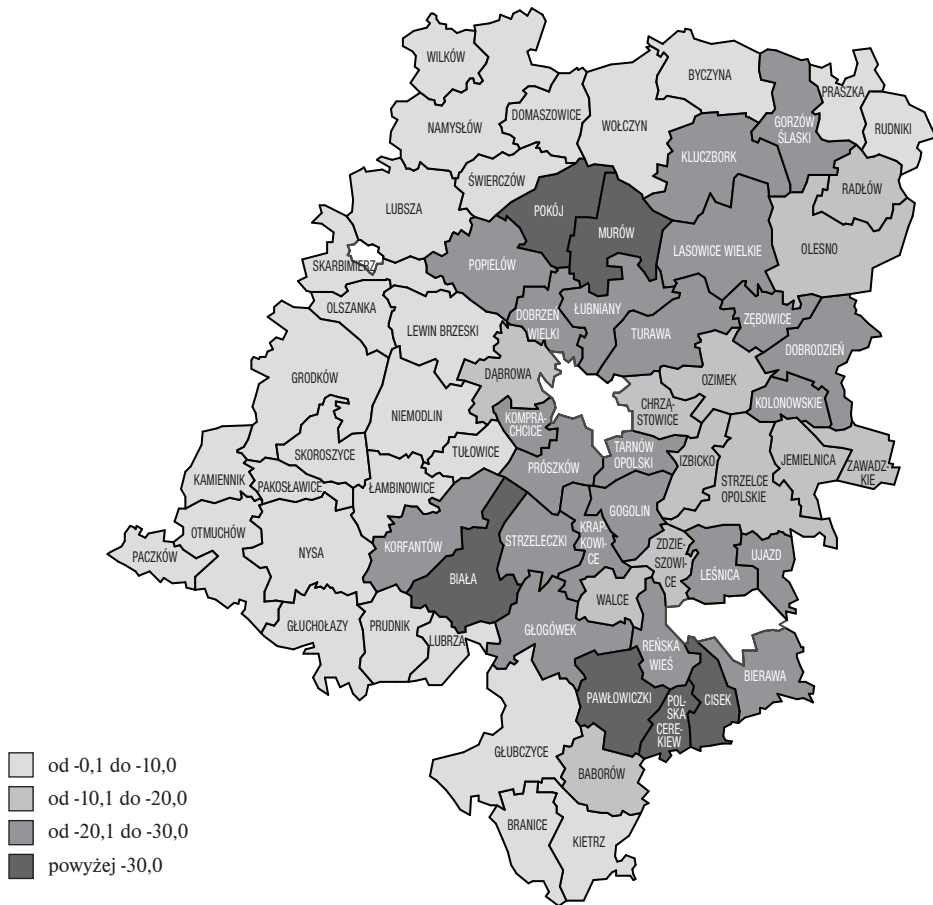
MAPA 4. Wzrost lub spadek ludności w gminach w latach 1995–2010

MAP 4: The growth or decline of population in communities between 1995 and 2010

Źródło: Opracowanie na podstawie roczników statystycznych GUS R. Rauziński i R. Brzozowski.

2. ŚLĄSK OPOLSKI REGIONEM MIGRACYJNYM

Głównym czynnikiem zaburzeń w ruchu naturalnym ludności pogłębiającym kryzys demograficzny są emigracje zagraniczne. Emigracje zagraniczne (stałe i zarobkowe) na Śląsku Opolskim mają swoje specyficzne uwarunkowania. Tkwią one w tradycjach historycznych związanych z pracą sezonową w Niemczech, migracjach powojennych łączących się z wysiedleniem ludności niemieckiej oraz w migracjach stałych i sezonowych. Procesy migracyjne, silne powiązania rodzinne są czynnikiem sprzyjającym podejmowaniu pracy sezonowej i emigracji stałej. Kryzys demograficzny ma swoje źródło w długotrwałych stałych emigracjach zagranicznych (zob. mapa 5).

MAPA 5. Saldo migracji zagranicznych w latach 1976–2010 w stosunku do liczby ludności w 2010 r. (w %)

MAP 5: The balance of international migration between 1976 and 2010 in relation to the population of 2010 (%)

Źródło: Opracowanie na podstawie roczników statystycznych GUS R. Rauziński i R. Brzozowski.

TABELA 5. Emigranci stali w charakterystycznych fazach migracji w latach 1950–2010

TABLE 5: Permanent emigration as a characteristic phase of migration between 1950 and 2010

Lata	Emigranci stali	
	w liczbach bezwzględnych	w %
1951–1960	60 578	25,4
1961–1970	25 252	10,6
1971–1980	50 914	21,4
1981–1990	37 464	15,7
1991–2000	27 327	11,5
2001–2005	20 479	8,6
2006–2010	16 201	6,8
Ogółem	238 215	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie materiałów GUS, Urzędu Statystycznego w Opolu oraz roczników statystycznych.

W badanym okresie można wyróżnić trzy fazy migracji: narodowościową, łączenia rodzin i ekonomiczną.

W ostatnich latach czynniki powodujące opuszczenie kraju i przyciągające emigrantów do Niemiec i UE stały się na tyle silne, że **Śląsk Opolski osiągnął granice możliwości emigracyjnych z punktu widzenia sytuacji demograficznej**. Przy obecnych, korzystnych dla pracujących za granicą, relacjach płac pomiędzy Polską a państwami Unii Europejskiej, migracje sezonowe przybierają masowy charakter. Należy zwrócić uwagę, że okres transformacji gospodarczej (1989–2010) nie osłabił migracji stałej, natomiast przyczynił się również do silnego wzrostu wyjazdów zarobkowych sezonowych. Istnieje wyraźny związek między bezrobociem na lokalnych rynkach pracy miast i gmin opolskich a wyjazdami zarobkowymi do UE. Drenaż wysoko kwalifikowanych kadr w zawodach deficytowych na lokalnych rynkach pracy powoduje już pewne trudności.

Analiza cech społeczno-zawodowych emigrantów oraz rozmiarów emigracji i struktury demograficznej emigrantów w układach przestrzennych (miasta–gminy) wskazuje, że ubytki emigracyjne odgrywają istotną rolę na lokalnych rynkach pracy, ograniczając podaż kwalifikowanej kadry. W 1988 roku do miast i gmin o bardzo wysokiej emigracji zagranicznej, obejmującej powyżej 8% mieszkańców, należały miasta: Biała (10,4%), Głogówek (15,3%), Kędzierzyn-Koźle (9,2%), Strzelce Opolskie (9,2%), Ujazd (24,8%) oraz gminy: Biała (11,2%), Bierawa (12,1%), Cisek (14,3%), Głogówek (8,2%), Izbicko (8,4%), Murów (10,2%), Polska Cerekiew (16,9%), Reńska Wieś (8,2%), Ujazd (9,0%). Liczba emigrantów czasowych (powyżej 2 miesięcy) wynosiła według Narodowych Spisów Powszechnych z 1988 roku 53,0 tys. osób, w 2002 roku 105,2 tys. osób, w 2011 roku 107,9 tys. osób, w tym ze wsi 56,8 tys. osób. Emigranci czasowi stanowili w 2011 roku aż 34% w stosunku do zatrudnionych w województwie (315 tys. osób).

Na skutek braku rzetelnej statystyki ludności, rozmiary emigracji stałej i sezonowej nie są zbyt precyzyjnie określone. Z badań wynika, że w latach 1975–2010 ubytek emigrantów stałych w przyroście naturalnym średnio wynosił w miastach 67,4%, a na wsi 90,9%. Dotyczy to całego przyrostu naturalnego mieszkańców województwa opolskiego. Migracja stała objęła natomiast cały przyrost naturalny śląskiej ludności miejscowej. W licznych miastach i gminach (miasta: Baborów, Biała, Głogówek, Gogolin, Kolonowskie, Leśnica, Ujazd; gminy: Biała, Bierawa, Chrząstowice, Cisek, Dobrzeń Wielki, Głogówek, Komprachcice, Krapkowice, Lasowice Wielkie, Leśnica, Łubniany, Murów, Pawłowiczki, Pokój, Polska Cerekiew, Popielów, Prószków, Reńska Wieś, Strzeleczyki, Turawa, Walce, Zębowice) migracje znacznie przekroczyły rozmiary przyrostu naturalnego.

W świetle przeprowadzonych badań demograficznych wyraźnie widzimy, że rola lokalnych studiów nad zagadnieniami migracji zagranicznych staje się coraz istotniejsza, zwraca bowiem uwagę na poważne konsekwencje demograficzne, społeczne i ekonomiczne takich ruchów ludności.

Nadmierne migracje do UE, a przez to wysoki ubytek kadr kwalifikowanych, należy uznać za poważny czynnik zakłócający rozwój regionu nie tylko w zakresie problemów demograficznych, lecz także gospodarczych. Wpływ migracji i ruchów wahadłowych na rozwój regionalny Śląska Opolskiego możemy analizować, badając następujące kwestie:

- 1) ubytku demograficznego i odpływu kadr kwalifikowanych oraz wysokich kosztów kształcenia tych kadr,
- 2) transferu pieniędzy,
- 3) kształtowania się sytuacji na rynku pracy (tu też aspekt bezrobocia na lokalnych rynkach pracy),
- 4) inicjatyw gospodarczych emigrantów stałych i czasowych,
- 5) dochodów rodzin emigrantów stałych i czasowych,
- 6) dochodów rodzin emigrantów i struktury ich inwestycji,
- 7) sytuacji gospodarczej miast i gmin o najwyższych wskaźnikach emigracji.

Rozmiary i struktura grup emigrantów stałych i czasowych na lokalnych rynkach pracy podkreślają wyraźny podział województwa na dwa odrębne obszary: obszar zamieszkały przez ludność śląską i pozostałą.

Społeczno-gospodarcze skutki migracji wyrażają się w:

- a) masowej pracy sezonowej w Niemczech i UE, wyraźnie ograniczającej bezrobocie na lokalnych rynkach pracy,
- b) transferze kapitału z pracy w Niemczech i UE,
- c) rozmiarach turystyki rodzinnej i odwiedzin świątecznych,
- d) zakresie prowadzenia własnej działalności gospodarczej, głównie w miejscu zamieszkania, na tworzeniu małych i średnich przedsiębiorstw i inwestycji we własne nieruchomości.

Jednak nadmiernie rosnące migracje stałe i sezonowe mają negatywny wpływ, powodując zaburzenia demograficzne ludności, drenaż kadr z wyższym wykształceniem oraz wyludnianie się licznych wsi i gmin. W sumie na obszarach zamieszkałych przez ludność śląską (mniejszość niemiecką) stopa bezrobocia jest niska, a napływ kapitału z pracy znaczny. Zarysowuje się więc w układach przestrzennych nowa sytuacja społeczno-gospodarcza, która wyraża się w narastaniu licznych dysproporcji społecznych i gospodarczych. Badania wskazują na wyraźny podział województwa na obszary A – zamieszkałe przez ludność śląską (mniejszość niemiecką) o wysokim rozwoju społeczno-gospodarczym, żyjącą i pracującą w lepszych warunkach oraz lepszej sytuacji mieszkaniowej i zdrowotnej, oraz obszary B – charakteryzujące się regresem społeczno-gospodarczym, zamieszkałe przez ludność napływową (rolniczą). Tworzy się więc zupełnie nowa struktura społeczno-zawodowa ludności śląskiej zamieszkałej na zurbanizowanej wsi opolskiej, charakteryzująca się wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i infrastruktury gospodarczej wymienionych gmin śląskich.

TABELA 6. Przyrost naturalny ludności i saldo migracji zagranicznych w gminach województwa opolskiego w latach 1976–2011

TABLE 6: The balance between birth rate and migration abroad in communities of Opole Province between 1976 and 2011

Lp.	Gminy	Przyrost naturalny	Saldo migracji zagranicznych
	OGÓLEM GMINY	68 849	-77 097
1	Baborów	435	-546
2	Biała	747	-3767
3	Bierawa	1 002	-2205
4	Branice	379	-579
5	Skarbimierz	1 607	-30

TABELA 6. ciąg dalszy

TABLE 6: cont.

Lp.	Gminy	Przyrost naturalny	Saldo migracji zagranicznych
1	2	3	4
6	Byczyna	1 519	-221
7	Chrzastowice	524	-1308
8	Cisek	344	-2284
9	Dąbrowa	1 425	-1755
10	Dobrzeń Wielki	1 175	-3558
11	Domaszowice	805	-21
12	Głogówek	240	-1842
13	Głubczyce	1 197	-178
14	Głuchołazy	1 822	-242
15	Gogolin	858	-1284
16	Grodków	2 851	-80
17	Izbicko	834	-1013
18	Jemielnica	1 093	-1055
19	Kamiennik	731	-29
20	Kietrz	1 012	-95
21	Kluczbork	2 238	-3103
22	Kolonowskie	493	-680
23	Komprachcice	1 449	-3421
24	Korfantów	1 813	-1820
25	Krapkowice	536	-1583
26	Lasowice Wielkie	806	-1576
27	Leśnica	351	-1395
28	Lewin Brzeski	1 724	-260
29	Lubrza	841	-174
30	Lubsza	1 424	-106
31	Łambinowice	1 929	-458
32	Łubniany	729	-2159
33	Murów	641	-2107
34	Namysłów	1 986	-54
35	Niemodlin	2 739	-430
36	Nysa	2 083	-125
37	Olszanka	1 215	-37
38	Otmuchów	2 288	-134
39	Ozimek	1 228	-1762
40	Paczków	1 505	-80
41	Pakosławice	881	-5
42	Pawłowiczki	796	-3444
43	Pokój	1 015	-2096
44	Polska Cerekiew	287	-2331
45	Popielów	1 005	-1837
46	Prószków	902	-2187
47	Prudnik	1 099	-175
48	Reńska Wieś	731	-2325
49	Skoroszyce	1 820	-56
50	Strzelce Opolskie	1 788	-2699
51	Strzeleczyki	668	-2065
52	Świerczów	633	-78
53	Tarnów Opolski	1 580	-2145
54	Tułowice	277	-88
55	Turawa	1 182	-2216
56	Ujazd	1 040	-1009
57	Walce	546	-1179
58	Wilków	1 258	-24
59	Wólczyn	2 145	-730
60	Zawadzkie	298	-668
61	Zdzieszowice	748	-632

1	2	3	4
62	Zębowice	360	-912
63	Dobrodzień	XX	-1297
64	Gorzów Śląski	XX	-1146
65	Olesno	XX	-1652
66	Praszka	XX	-12
67	Radłów	XX	-513
68	Rudniki	XX	-20

X – powstało z dniem 1 stycznia 1992 r.; XX – włączono do województwa z dniem 1 stycznia 1998 r.
Źródło: Dane GUS.

3. PROGNOZA DEMOGRAFICZNA DO 2030 ROKU

Prognozy demograficzne ukazują obraz przyszłego kształtowania się stanu i struktury ludności, a więc określają wielkość przyszłych potrzeb społeczno-gospodarczych ludności, stanowiąc podstawę w polityce zaludnienia. Ukazują również tendencje w zakresie takich procesów demograficznych, jak: reprodukcja ludności, rozwój ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym, starzenie się ludności, ruchy migracyjne, zmiany w zakresie liczby i struktury gospodarstw domowych. Opracowane zaś w przekroju miast i gmin pozwalają na konstruowanie planów zagospodarowania przestrzennego oraz koncepcji rozwoju kształcenia młodzieży i jej zatrudnienia. Umożliwiają także podejmowanie uzasadnionych decyzji gospodarczych i społecznych przy ustalaniu polityki regionalnej w takich głównie dziedzinach życia, jak: rozwój szkolnictwa, ochrona zdrowia, rozwój budownictwa mieszkaniowego, planowanie infrastruktury społecznej, tworzenie nowych miejsc pracy, określenie polityki w zakresie czasu pracy, kształtowanie dochodów z pracy, ochrona środowiska, zabezpieczenie społeczne, organizowanie wypoczynku, walka z bezrobociem. Pozwalają również na prowadzenie aktywnej polityki na rynku pracy.

Prognoza wyróżnia się nowymi tendencjami zachowań demograficznych społeczeństwa określanego mianem drugiego przejścia demograficznego. Jego cechy to głównie:

- a) spadek ludności,
- b) spadek płodności kobiet,
- c) wzrost wieku zawierania małżeństw,
- d) wzrost średniego wieku kobiet rodzących dzieci,
- e) wzrost rozwodów,
- f) przedłużenie trwania życia,
- g) spadek udziału kobiet rodzących dzieci i wychodzących za mąż,
- h) utrzymanie się dzietności poniżej prostej zastępowalności pokoleń,
- i) falowanie wyżów i niżów demograficznych.

TABELA 7. Prognoza średniego trwania życia w województwie opolskim w latach 2000–2020

TABLE 7: The projection of average life expectancy in Opole Province between 2000 and 2020

Lata	Mężczyźni	Kobiety
2000	70,0	77,6
2010	72,0	78,8
2020	74,1	80,1

Źródło: *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 1999–2000*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2000, s. 154.

Dzietność kobiet w latach 2000–2030 będzie kształtować się na niskim poziomie. Na Śląsku Opolskim spadkowy trend dzietności trwa od wielu lat, a gwałtownie nasilił się on w okresie transformacji ustrojowej (1989–2007). Dzietność kobiet wynosiła w 1998 roku 1,25, a więc nie zapewniała nawet prostej reprodukcji liczby ludności, dla zapewnienia której niezbędna jest dzietność na poziomie 2,0–2,2 dzieci.

TABELA 8. Prognoza dzietności kobiet w województwie opolskim w latach 2000–2020
TABLE 8: Fecundity of women in the Opole Province in the period 2000–2020

Lata	Ogółem	Miasto	Wieś
2000	1,18	1,13	1,23
2010	1,45	1,48	1,41
2020	1,62	1,50	1,75

Źródło: Jak w tabeli 7.

Dzietność jest przeciętną liczbą dzieci, jaką urodziłaby kobieta w wieku 15–49 lat, gdyby w całym okresie rozrodczym panował wzorzec płodności z roku, dla którego wyznacza się prognozę.

Współczynniki reprodukcji ludności brutto i netto wskazują, że województwo opolskie po raz pierwszy w okresie powojennym znalazło się w obszarze zawężonej reprodukcji. Współczynniki te kształtują się obecnie poniżej 1000, co oznacza, że na 1000 matek w wieku rozrodczym rodzi się poniżej 1000 córek. Liczba urodzeń w ogóle w regionie wyraźnie się zmniejsza. Równocześnie następuje dalszy wzrost umieralności ogólnej i nasila się proces starzenia się ludności.

Przyjęte w prognozie migracje wewnętrzne świadczą o małej ruchliwości społeczeństwa. Niskie aktualnie migracje wynikają ze stabilizacji gospodarczej i bezrobocia w miastach. Prognozy dotyczące migracji wewnętrznych i zewnętrznych stanowią bardzo niepewny składnik prognozy demograficznej do 2020 roku.

KONKLUZJE

1. Sytuacja demograficzna Śląska Opolskiego wskazuje na zarysowujący się kryzys demograficzny, wyrażający się spadkiem liczby urodzeń i stopy urodzeń, spadkiem przyrostu naturalnego, starzeniem się społeczeństwa i ludności w wieku produkcyjnym, niepełnosprawności, spadkiem przeciętnej wielkości gospodarstwa, dezaktywizacją zawodową ludności, wysokim bezrobociem i ubóstwem oraz patologią społeczną.

2. W świetle licznych badań i danych statystycznych można uzasadnić tezę o narastającym kryzysie społecznym i demograficznym znacznych grup społeczeństwa województwa opolskiego. Liczne fakty potwierdzają tę tezę. I tak, lata 1989–2010 to okres wyludniania się regionu. Ujemne saldo migracji było wysokie. Kilka tysięcy absolwentów szkół wyższych opuściło województwo. Czasowo przebywa i zarobkuje w UE aż 120 tys. osób. Bezrobocie zarejestrowane przekracza 45,8 tys. osób. Następuje wzrost bezrobocia ukrytego. Urodzenia spadły z 14,8 tys. dzieci w roku 1989 do 8,2 tys. w 2012 roku. W sferze ubóstwa żyje ponad 26% mieszkańców województwa,

z czego ze świadczeń pomocy społecznej skorzystało aż 65,6 tys. osób. Deficyt mieszkań w 2010 roku mierzony liczbą gospodarstw domowych i ich rodzin wynosił 42 tys. [*Spis ludności...* 1996, s. 171]. Aktualna sytuacja społeczna Śląska Opolskiego oraz jej rozwój demograficzny do 2035 roku stawia przed strategią rozwoju regionu wiele złożonych zagadnień, które należy rozpatrywać w różnych scenariuszach. Głównym czynnikiem, który będzie w istotny sposób określał potrzeby mieszkańców Śląska Opolskiego jest zmienność struktury ludności według płci i wieku oraz falowanie liczebności niektórych grup wieku. Procesy te przesądzają na wiele lat o potrzebach społecznych. Drugim czynnikiem jest proces starzenia się ludności, który bardzo wyraźnie określa potrzeby seniorów.

3. Przewidywane w latach 2010–2035 zmiany w ogólnej liczbie i strukturze ludności będą charakteryzować się dużym falowaniem wyżów i niżów demograficznych. Sytuacja demograficzna nakazuje, aby realizować elastyczną politykę kształcenia i zatrudnienia. Konsekwencje zmian w liczbie młodzieży w wieku szkoły podstawowej i średniej dla polityki oświatowej i społecznej w układzie powiatów, miast i gmin wymagają bardzo rozważnych, lokalnych rozwiązań, szczególnie w sytuacji powszechnego objęcia nauką szkolną sześciolatków.

BIBLIOGRAFIA

- Auleytner J., 2004: *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiany*. Warszawa.
- Frenkel I., 2002: Wiejskie obszary problemowe w aspekcie sytuacji demograficznej. [w:] *Wiejskie obszary kulminacji barier rozwojowych*, A. Rosner (red.). Warszawa.
- Gawryszewski A., 2005: *Ludność Polski w XX wieku*. Warszawa.
- Golachowski S., 1958: *Różnice w strukturze demograficznej między ludnością miejscową a napływową w województwie opolskim*. Opole.
- Golachowski S., Sukiennicki H., 1946: *Pierwszy etap osadnictwa na Śląsku Opolskim*. Katowice.
- Grygierczyk M., 1990: Wybrane aspekty sytuacji ludnościowej na wsi opolskiej. [w:] *Procesy wyludniania się wsi w regionie opolskim*, K. Heffner (red.). Opole.
- Heffner K., 1998: *Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska – Czechy*. Opole.
- Heffner K., Rauziński R., 2003: *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*. Opole.
- Holzer J.Z., 1990: *Perspektywa demograficzna Polski do 2030. Projekcje studialne – założenia, wyniki liczbowe, wnioski*. Warszawa.
- Holzer J.Z., 2003: *Demografia* (wyd. 6 zm.). Warszawa.
- Jonderko F., 2007: *Spoleczne uwarunkowania budownictwa mieszkaniowego na wsi na Śląsku Opolskim*. Opole.
- Jończy R., 2003: *Migracje zarobkowe ludności autochtonicznej z województwa opolskiego. Studium ekonomicznych determinant i konsekwencji*. Opole.
- Kosiński L., 1960: Pochodzenie terytorialne ludności ziem zachodnich w 1950 r. *Dokumentacja Geograficzna*, z. 2.
- Kotowska I.E., 1999: Drugie przejście demograficzne i jego uwarunkowania. [w:] *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, I.E. Kotowska (red.). Warszawa.
- Kuropka L., 2002: *Potencjał życiowy mieszkańców Dolnego Śląska. Diagnoza i perspektywy*. Wrocław.
- Kuropka I., 2003: Sytuacja demograficzna Śląska w latach 1990–2001. [w:] *Ludność Śląska – procesy demograficzne i społeczne w okresie transformacji ustrojowej*, R. Rauziński (red.). Opole.

- Kuropka I., 2007: Ostrzegawcza prognoza demograficzna dla Śląska. [w:] *Śląsk 2020. Czynniki i strategię rozwoju*, Z.M. Nowak, R. Rauziński (red.). Opole.
- Latuch M., 1980: *Demografia społeczno-ekonomiczna*. Warszawa.
- Okólski M., 2002: *Demografia zmiany społecznej*. Warszawa.
- Pisz Z., 2003: Problemy społeczne edukacji na Śląsku Opolskim. [w:] *W odpowiedzi na zjawiska i wyzwania społeczne*, K. Frysztacki, K. Heffner (red.). Opole.
- Rajkiewicz A., 2003: Sytuacja ludnościowa w Polsce i w krajach sąsiednich. [w:] *W odpowiedzi na zjawiska i wyzwania społeczne*, K. Frysztacki, K. Heffner (red.). Opole.
- Rauziński R., 2002: *Społeczeństwo Śląska Opolskiego w latach 1989–2020 (aspekty demograficzne i społeczne)*. Opole.
- Rauziński R., 2005: Czynniki demograficzny w rozwoju społeczno-gospodarczym Śląska Opolskiego w perspektywie do 2020 r. [w:] *Kapitał ludzki w rozwoju regionu. Uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne*, K. Heffner, K. Malik (red.). Opole.
- Rosset E., 1973: *Demografia Polska w służbie postępu społecznego*. Warszawa.
- Solga B., 2003: Migracje zagraniczne na Śląsku Opolskim a integracja europejska. [w:] *W odpowiedzi na zjawiska i wyzwania społeczne*, K. Frysztacki, K. Heffner (red.). Opole.
- Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną 1995*. 1996: GUS, Warszawa.
- Strzelecki Z., 2001: Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. [w:] *Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku*, Z. Strzelecki, A. Ochocki (red.). I Kongres Demograficzny w Polsce. Sesja inauguracyjna, Warszawa, 15 września 2001 r..
- Szczygielski K., 1994: Badania demograficzne i osadnicze w Instytucie Śląskim. [w:] *Instytut Śląski 1934–1994*, K. Heffner (red.). Opole.
- Sztompka R., 2004: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków 2004.
- Witkowski J., 2003: Demografia uwarunkowania polityki społecznej w perspektywie do 2030 r. [w:] *W odpowiedzi na zjawiska i wyzwania społeczne*, K. Frysztacki, K. Heffner (red.). Opole.
- Zagórska A., 2005: Wykształcenie jako element kapitału ludzkiego ludności Śląska Opolskiego. [w:] *Kapitał ludzki w rozwoju regionu. Uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne*, K. Heffner, K. Malik (red.). Opole.

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN SILESIAN OPOLE WITH PARTICULAR EMPHASIS ON RURAL AREAS IN THE PERIOD 1950–2035. ETHNIC, SOCIAL AND SPATIAL ASPECTS

Abstract: The article presents the most important demographic processes in Silesian Opole. It focuses on specific changes in the population of the region and in agriculture which do not occur in other parts of the country. The analysis presents an industrialized vision of Opole Silesia with its diverse nationalities and demographic situation. The countryside of Silesian Opole is characterised by a decline in population, mass migration abroad (permanent or temporary), a high percentage of non-agricultural population, disturbances in vital statistics, mass movement to non-agricultural employment, a low percentage of people with higher education and a non-agricultural education. Demographic projections to 2035 demonstrates that there will be further decline in the population and workforce, there is also a process of population ageing and the lack of regeneration.

Key words: population, nationality, total population growth and birth rate, migrations, demographic projection up to 2035